

פרסאוס ואנדרומידה ביפו¹

מאת

מיכאל אבי-יונה

ידוע, כי בתקופה ההלניסטית כל עיר שכיבדה את עצמה מצאה לנחוק להתקשט באגדת-יסוד, שקשרה את ראשיתה עם גיבורי יוון הקלאסית. כך, למשל, נקראה עכו על שם "אקה", הלוא היא ה"תרופה" שמצא הגיבור היווני הרקולס בסביבתה; דאר — על שם דורוס, בנו של הרקולס; גרסה — על שם ה"גרונטיס", הזקנים שנותרו בעיר אחרי שאלכסנדר הוציא את צעיריה להורג; וכיו. אולם במכלול ההמצאות הפסבדו-אגדתיות האלה יש אגדה אחת אשר קדמותה ופירוטה מייחדים אותה מן השאר. אגדה זו, אגדת פרסאוס ואנדרומידה, כבר נקשרה בתקופה הפרי-הלניסטית ביפו, ובכך עניינה הרב. סיפור המעשה, כפי שאפשר ללקטו מדברי סופרים רבים², לרבות יוסף בן-מתתיהו, הוא כדלקמן: פרסאוס הוא בנם של זוס ודנאי, ומוצאו מן העיר ארגוס. בעזרת האלים ניצל עם אמו ממוות כאשר הושם בתיבה והושלך לים. הוא גדל באי סְרִיפּוֹס, ומשם יצא להתיז את ראשה של מדוסה — מפלצת שאיש לא יכול לעמוד בפניה, וכל מי שהביט בה נתאבן בו-במקום. בעזרתה של אתיני רכש פרסאוס את הציוד הדרוש למסעו הנועז: קובע, שעשאו לבלתי-נראה; שק להחזיק בו את ראש מדוסה; נעלי-כנפיים, שאפשרו לו לטוס באוויר; והרְפֵה, החרב העקומה, דמויית-המגל. לאחר שביצע את זממו נמלט על נפשו, כשהגורגונון, אחיות מדוסה, רודפות אחריו. בדרכו באוויר עבר

1. חיבור זה מבוסס על הרצאה בכינוס הט' לידיעת הארץ, שנערך בתל-אביב—יפו בשנת תש"ך.

2. המקור העיקרי לאגדה זו הוא: Apollodorus, *Bibliotheca*, II, 43. והשווה גם: C. F. Hermann, *Perseus und Andromeda*, Göttingen 1851; A. Wernicke, s.v. *Andromeda*, in: Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, I, Stuttgart 1894, Cols. 2154–2159; W. H. Roscher, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1884–1886, I, 1, pp. 334 ff.; J. M. Woodward, *Perseus*, Cambridge 1937 (= Woodward)

ליד חוף האיטיופים (היינו, הכושים, הנובים או החבשים), וראה בתולה קשורה לצוק שעל שפת הים. היתה זו אנדרומידה, בתם של קִיפֵּאיֹוס מלך האיטיופים וקאסיופֵּיאה אשתו, שהתפארה שהיא יפה מן הַנִּירָאִידוֹת, בנות אוקיאנוס, אל הים. התרברבותה זו, האופיינית למיתוס היווני, לא נשארה ללא עונש. מפלצת־ים איומה, שנשלחה על־ידי אוקיאנוס, עשתה שמות בחופי הארץ. המלך המיואש פנה לזוס־אמון, האל המצרי, וביקש את עצתו. האל ציווה עליו לקשור את בתו אנדרומידה לצוקי החוף ולמסרה למפלצת, וכן עשה. פרסאוס התאהב באנדרומידה במבט ראשון, והוריה הבטיחו להשיאה לו אם יצילנה. מובן, כי בקרב בין פרסאוס למפלצת היתה יד הגיבור המעופף על העליונה. אחר־כך אמנם התנגד פִּינִיֹוס, דודה של אנדרומידה, לנישואי ארוסתו עם פרסאוס, אולם בעזרת ראש מדוסה, שעדיין היה טמון עמו בשק, איבן פרסאוס את פיניוס ואת חבריו. פרסאוס חזר עם אנדרומידה ליוון, קבע את בירתו בטירינס וייסד את מיקיני. בסופו של דבר הפכו כל גיבורי הסיפור — פרסאוס ואנדרומידה, קיפאיוס וקאסיופֵּיאה, פיניוס והמפלצת — לכוכבים, וזכרם שמור עד היום בשמותיהם של קבוצות־כוכבים.

במאה ה'ד' לפנה"ס, בסוף התקופה הפרסית, נכתב תיאור של חופי הארץ, מצפון לדרום. בתיאור זה, המיוחס לספִּילָאכס, אנו מוצאים ליד שמה של יפו הערה בוו הלשון: "שם נמסרה אנדרומידה למפלצת" (αἴτωρ)³. בימים ההם היתה יפו מושבה צורית, כלומר, בידי מתיישבים פיניקיים. דומה, כי כבר במאה ה'ד' היה קישורה של אגדה יוונית זו ביפו דבר שבשיגרה, עד כי פְּרִיפֹּלוֹס ימי זה, שלמעשה אינו אלא מורה־דרך לשטים לאורך החופים, מזכיר אותה דרך אגב. מן המאה ה'ד' ואילך נעשה איתור זה לדבר ודאי. רוב הסופרים המזכירים את יפו מציינים, כי כאן היה סלע אנדרומידה וכי כאן נלחם פרסאוס במפלצת. הגיאוגרפים סטראבון, פומפוניוס מילה ופליניוס, המדריך פאוסאניאס וההיסטוריונים טאקיטוס ויוסף בן מתתיהו⁴ — כולם תמימי־דעים בעניין זה. מובן, כי במרוצת הדורות נוספו לסיפור כל מיני פרטים — כדרך האגדה וכיד מורי־הדרך לתיירים הטובה עליהם. כך, למשל,

³ *Geographi Graeci Minores*, ed. C. Miller, I, Paris 1855, p. 79. Strabo, XVI, 2, 28; Pomponius Mela, I, 11; Plinius, V, 69; Pausanias, ⁴ IV, 35, 9; Tacitus, *Historiae*, V, 2; Conon, *Diegesis*, C. 40, apud: P. Photius, *Bibliotheca*; Hieronymus, *Comm. in Jonam*, 1; Tzetzes, *Ad Lycophron.*, 420, ג, מלח; 836; Solinus, 34, 1.

פרסאוס ואנדרומידה ביפו

נמסר, כי ביפו היהודית היו מזבחות לקיפאיוס ולפליניוס; ולפי מקור אחר אף היה בה מקום-פולחן למפלצת האגדתית (*colitur fabulosa ceto*). מובן, כי בסלעים שמחוץ לגמל יפו — המכונים בפי פליניוס "האי פאריה" — נראו עקבות שרשרותיה של אנדרומידה (לדברי יוסף בן-מתתיהו). עצמות המפלצת הוצגו לפני התיירים, עד שבשנת 63 לפנה"ס לקח אותן המפקד הרומי סקורוס לרומא. מובן, שעצמות אלה — כדרכם של שרידים מסוג זה — צמחו ביפו מחדש. לפי פאוסאניאס רחץ פרסאוס את גופו מדם המפלצת במעיין שבקירבת הים, ומאז היו מי המעיין אדומים (הרי לא קשה למצוא מי-סחף אדומים באדמות החמרה שבסביבות יפו). עד היום מופיע "סלע אנדרומידה" במפות האדמיראליות הבריטית בחופה של יפו.

אחרי שרווחה האגדה ההלינית במשך דורות רבים, באה התקופה הבי-זאנטית, תקופה של שלטון הנצרות. הייתכן כי סיפור מקומי מפורסם זה לא ילבש צורה נוצרית? והנה, בים שבסביבות יפו היה יצור גדול אחר — הדג שבלע את יונה הנביא. לא ייפלא אפוא, כי מפלצת-הים שבמפת מידבא⁶ מופיעה בקירבת הכנסייה על שם יונה הקדוש בחולות שמדרום ליפו. עד היום מכונה האתר בשם תל יונים.

אגדת פרסאוס ואנדרומידה באה לידי ביטוי גם בשדה הספרות והאמנות. ייתכן, כי כבר מסופר עליה בכתבי פֶּרְקִידָס, שחיבר ספר גדול על המיתוס במאה ה' לפנה"ס. ממנו שאבו, כנראה, המשוררים הטראגיים הגדולים, סופוקלס ואוריפידס, את מחזותיהם על נושא זה. בייחוד נתפרסם מחזהו של אוריפידס, שהוצג ב-412 לפנה"ס. נשתמרו קטעים גדולים ממחזה זה ואפשר לשחזרו, בייחוד מפני שאריסטופאנס חיבר פארודיה על "אנדרומידה" של אוריפידס במחזהו "תסמופריאזוזי". חותנו של הגיבור מתגנב לאסיפה סודית של נשים, מתגלה ונקשר לעמוד, והגיבור בא להצילו — כמו פרסאוס. במחזהו של אוריפידס שר פרסאוס שיר מפורסם, שהתחיל במלים "אירוס הרודה באלים ובאנשים". בשעתו גישה שיר זה בפי כול, ולא היה מנוס ממנו⁶. השפעת המחזות האלה ניכרת גם ברוב התיאורים האמנותיים העתיקים⁷.

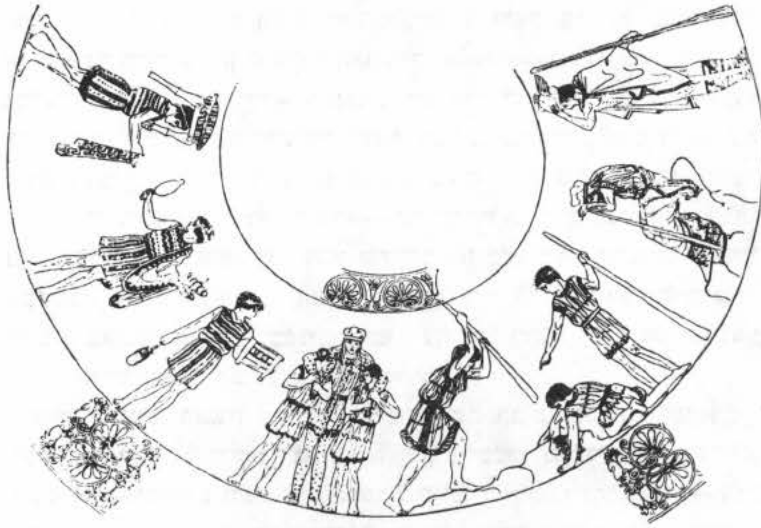
5. מ. אבי-יונה, ארץ-ישראל, ב, ירושלים תשי"ג, עמ' 149, מס' 67.

6. Lucian, *De Historia Conscribenda*, 1, והשווה: Athenaeus, XII, 537 D.

7. סיכום התיאורים החזותיים של אגדת פרסאוס ראה: F. Knatz, *Quomodo Per-sei Fabulum Artifices Graeci et Romani Tractaverunt*, Diss. Bonn 1893;

Woodward, *op. cit.*, passim

מיכאל אבי־יונה

אנדרומידה ומלוויה נוסח סופוקלס. שים לב לקורות שהעבדים מציבים.
פרסאוס נמצא בקצה הימני של הציור

בדרך־כלל אפשר לומר, כי באמנות המתארת עברה אגדת פרסאוס ואנדרומידה שלושה שלבים: השלב האגדתי־הסיפורי כפשוטו; השלב הדראמטי, שבו הותאמו התיאורים החזותיים למחזות על אותו הנושא; והשלב הרומאנטי, שבו הודגש הניגוד שבין היפהפייה הכבולה והגיבור הבא להצילה ברגע האחרון, מזה, לבין הסלע האיום והמפלצת המנוצחת, מזה.

התיאור הקדום ביותר נמצא על חרס קורינתי מן המחצית הראשונה של המאה ה־1. הואיל והצייר הוסיף את שמות הדמויות, אין ספק, כי זו העדות הראשונה על קיום אגדה זו ביוון. בתיאור קדום זה פרסאוס מיידה אבנים במפלצת, במקום להילחם בחרבו * (לוח יד, 1).

גדון עתה בכלים מהסוג הידוע כ"בעלי הדמות האדומה" מאַטְיקָה של המחצית השנייה של המאה ה־1 ובכלים מאיטליה הדרומית של המאה ה־1. בכלים אלה ניצבות זו מול זו שתי מסורות: האחת בעקבות סופוקלס, שלפיה נקשרת

8. הכלי הגדון לעיל הוא שבר של אמפורה עם דמויות שחורות, השמור במוזיאון של ברלין, מס' 1652; וראה: Woodward, Fig. 9a-b

פרסאוס ואנדרומידה ביפו

אנדרומידה לשני עמודים, הניצבים על שפת הים, בהיותה לבושה בלבוש אמאזונה⁹; והאחרת בעקבות אוריפידס, שלפיה היא נקשרת לסלע בהיותה לבושה בלבוש "פרסי". לפי שתי מסורות אלה עלינו להעריך גם את התקדמות אמנות-הבימוי ביוון: בימי אוריפידס היו הקלעים מפותחים יותר ודמו יותר לעצמים טבעיים, ופרסאוס בא מן השמים מעופף על מכונה. בסופו של דבר גברה המסורת השנייה, בייחוד מפני שהצייר ניקיאס מאתונה, בן המאה הדי', תיאר את אנדרומידה קשורה לסלע¹⁰. ניקיאס הוא אבי המסורת הרומאנטית בתיאורי אגדה זו; השפעת תמונתו ניכרת הן בתמשיח מפורסם מפומפיי¹¹, הן בתבליט רומי בסגנון ניאוקלאסי מן המאה הא' לסה"נ¹² והן בפסיפס מאגטיוכיה מן המאה הג' לסה"נ¹³. עניין מיוחד מעורר תבליט גאלי מאוחר, הואיל ובראשונה מופיעה אנדרומידה חשופה — מוטיב חביב על האמנות החדשה¹⁴.

אנו רואים אפוא, כי יפו העתיקה זכתה לפרסום-עולם כמקום התרחשותו של מאורע מיתולוגי זה. עתה עלינו לנתח את משמעות האגדה. יש במיתוס זה גם יסוד אגדתי משותף לעמים רבים ולתרבויות רבות (אגדת הגיבור המציל יפהפייה מידי מפלצת) וגם יסוד אסטרואלי (הפיכת כל הדמויות לכוכבים)¹⁵, אולם יש לה גם רקע דתי-היסטורי, ועל כך ראוי לעמוד עתה.

9. הידרה בעלת דמויות אדומות מן הרבע השלישי של המאה ה' לפנה"ס, השמורה במוזיאון הבריטי, מס' E. 169; וראה: Woodward, Fig. 29a-c (ראה ציור בעמוד 206).

10. הידרה בעלת דמויות אדומות משלהי המאה ה', השמורה במוזיאון של ברלין, מס' 3237; וראה: E. Bethe, *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts*, XI, 1896, pp. 292-300; Woodward, Fig. 30a-b (לוח יד, 2).
11. E. Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen*, III, München 1923, § 792, Fig. 723; Woodward, Fig. 32; Maiuri, *Roman Painting*, Geneva 1953, p. 79; תיאורים מפומפיי נמצאו בבתים אלה: I, 3, 25; VII, 15, 2; VIII, 4, 4; IX, 7, 16.

12. Museo Capitolino, No. 2894; והשווה: Woodward, Fig. 33.
13. D. Levi, *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton 1947, pp. 150 ff., Pl. XXIX.

14. S. Reinach, *Répertoire de reliefs grecs et romains*, II, Paris 1912, p. 309 (Yzeures); E. Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs de la Gaule romaine*, IV, Paris 1911, pp. 129-130, No. 2997.
15. Eratosthenes, *Katasterismoi*, 15, 22.

בסיפור על פרסאוס ואנדרומידה ניצבים זה מול זה שני עולמות: המרחב האיגיאי, מולדתו של פרסאוס, ומרחב המזרח הקדום, מקום התרחשות המעשה, אף-כי בגבולו ממש — על שפת הים הגדול המפריד בין מזרח ומערב. מתי נפגשו שני העולמות האלה? אל-נכון בתקופה ההלניסטית, עת השתלטו מאקדוניה ויוון על המזרח. אולם בצורתה הספרותית והאמנותית קדומה אגדת פרסאוס מן התקופה ההלניסטית במאות שנים. כאשר התגבשה האגדה בספרות ובאמנות, היה האגן המזרחי של הים התיכון — לרבות חופה של ארץ-ישראל — בידי הפיניקים, ורק יוונים מעטים הצליחו לעבור אל מאחורי המסך שהסתיר אותו.

אולם אם נזכור, כי פרסאוס היה מושל טירינס ומייסד מיקיני, אזי יתברר לנו, כי רקע האגדה אינו אלא התנגשות בין צאצאי התרבות המיקינית, הלוא הם גויי-הים, הכוללים את הפלשתים, אשר לימים השתלטו גם על יפו, ובין בני המזרח הקדום. אם אמנם נכונה ההנחה, כי מקור המיתוס הוא מימי גויי-הים — יתבררו לנו פרטים רבים¹⁶. היסוד השני של הסיפור הוא העולם הדתי-האתני בשפלת-החוף הדרומית-המערבית של ארץ-ישראל. ורבות ההוכחות לכך. החרב העקומה שניתנה לפרסאוס, ההרפה (אף-על-פי שאינה שימושית בקרב זה), מחזירה אותנו בדרך סמלית לעולם המזרחי¹⁷. סבו של קיפאיוס, אבי

16. על הקשר בין אגדת פרסאוס והפלשתים ראה: K. B. Stark, *Gaza und die philistäische Küste*, Jena 1852, pp. 40, 255, 257; O. Gruppe, *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte (Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, V, 2)*, I, München 1906, pp. 168 f.; R. A. S. Macalister, *The Philistines*, London 1913 (= *The Schweich Lectures*, 1911), pp. 96–97; C. Robert, *Die griechische Heldensage (Griechische Mythologie, II, 1)*, Berlin 1920, pp. 237–241; A. R. Burn, *Minoans, Philistines and Greeks*, London 1930, pp. 137 f., 158; O. Eissfeldt, in: Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie*, XIX, 2, 1938, Col. 2399

17. על חרב-מגל זו ראה: י. ידן, תורת המלחמה בארצות המקרא, רמת-גן תשכ"ג, עמ' 44, 93, 136–137. במצרים השתמשו בה עוד בימי רעמסס הב': שם, לוח 268; F. Willeson, *Journal of Semitic Studies*, III, 1958, pp. 327–335; יוסף בן-מתתיהו (קדמ' יד, 424) קורא בשם זה למטה-אונקל. ההרפה שימשה סמל לאגדת פרסאוס גם בתיאורים שבהם אין דמויות אדם, ורק מסכות מסמלות את הנושא; השווה: C. Robert, *Archäologische Zeitung*, XXXV, 1878, pp. 14–17. חרב זו

פרסאוס ואנדרומידה ביפו

אנדרומידה, נקרא בֵּילוס (בעל), הלוא הוא שמו העתיק של ואדי רובין, הוא נחל לכיש. דודי קיפאיוס הם פּוֹיֵנִיפּס ("פיניקים") ואייגיפטוס ("מצרים"), ממש כמו בלוח־העמים שבבראשית — כוש, מצרים וצידון, כולם מבני חם. בן אחר של בילוס נקרא פיניוס, ומי לא יראה בצירוף זה את השם Φασηβάλος (פני בעל), אל־המלחמה של אשקלון? זאת ועוד, בחוף פלשת נערצה אפרודיטי, האלה המדריכה את צעדי פרסאוס, בשם עתרעתה, או עשתורת דרקֵטוֹ (Derceto), שם שלא פוענח עדיין, אולם דומה למונח קיטוס, השם היווני של המפלצת)¹⁸. ואכן, אפרודיטי־דרקֵטוֹ זו מתוארת עם זנב דג. אולם גם אנדרומידה, שפירוש שמה "השלטת בגברים", הוא שם של אלה¹⁹. זיהוי הקרבן עם המקריב היה דבר רגיל בעולם העתיק. משתקפת בו האמביוואלנטיות של מושגים מיתולוגיים — האלה המנצחת היא גם המנוצחת. במיתולוגיה השמית יש מקום נכבד לקרב עם מפלצות־ים (תיאמת, רהב), והעובדה שהאל המנצח בא מעבר לים, כמו הפלשתים בשעתם, מעידה על הנסיון לצרף דתות ואגדות — סינקרטיסמוס פלשתי במרחב המזרחי מאות בשנים לפני נסיון דומה בתקופה ההלניסטית, סינקרטיסמוס שיש עליו עוד כמה עדויות, בייחוד בעניין האל של עזה מֶרְנֵס, המכונה גם הזוס הפֶּרְתִי.

אולם נשאלת שאלה נוספת: מה עניין האיתיופים אצל יפו? הרי קיפאיוס מתואר בעקיבות כמלך כוש, ובציורים השונים עבדיו הם כושים ממש. אמנם היו מיתוגראפים יוונים שהעניקו לאמה של אנדרומידה את השם "יופה", או קשרו את כל הסיפור בשם "האית־יופים", אולם אין זה אלא משחק־מלים. אל־נכון מרמזת נוכחותם של הכושים בחופה של יפו על מציאות היסטורית מסוימת, חד־פעמית, שבזמנה כנראה קיבלה האגדה את צורתה הסופית. בימי ירידת כוחה של מצרים השתלטה עליה שושלת נובית ("כושית" במובן המקראי). ידועה פלישתו של זרח הכושי (כנראה מפקד מצרי) במאה ה־ט,

I. N. S. Svoronos, *Ta nomismata*; ראה: *tou kratous ton Ptolemaion*, II, Athens 1904, p. 122

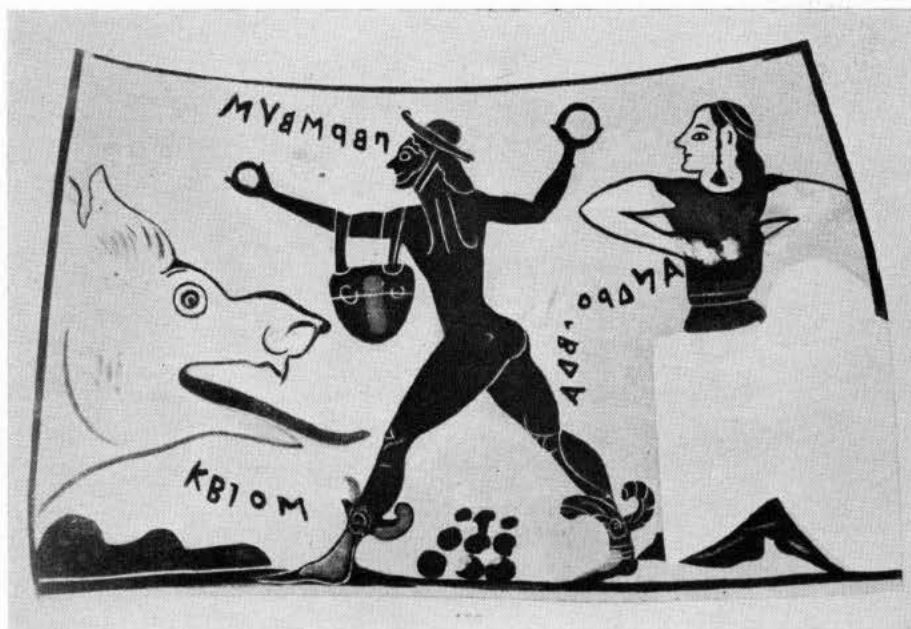
C. Clermont-Ganneau, *Revue archéologique*, NS VII, 1876, pp. 372–381; Burn, *op. cit.* (supra, n. 16), p. 153; H. Schmidt, *Jona (Forschungen zur Literatur des alten und neuen Testaments*, 9), 1907, pp. 12–22
 19. על הקשר בין אגדת פרסאוס ובין אגדות המורח ראה: Gruppe, *op. cit.* (supra, n. 16), p. 185; Clermont-Ganneau, *op. cit.* (supra, n. 18), p. 372

מיכאל אבי־יונה

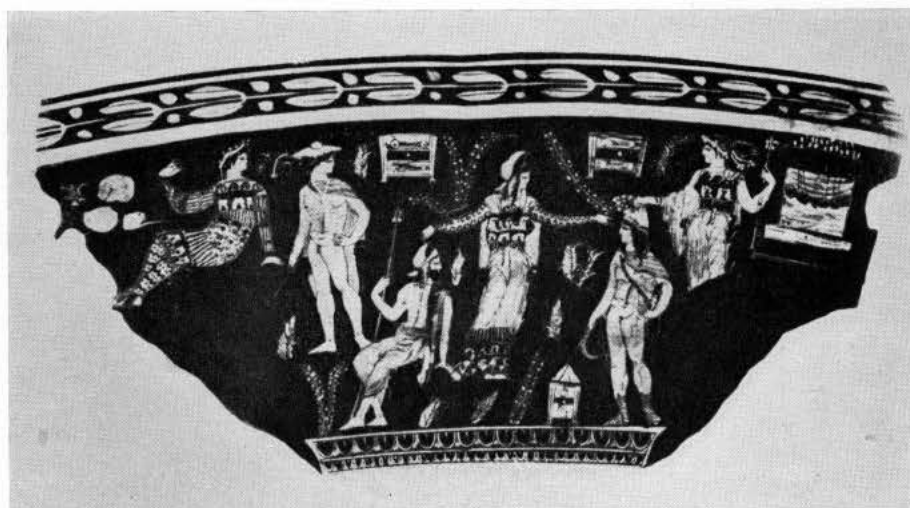
בימי אסא מלך יהודה. ידוע, כי בשנת 701 לפנה"ס התחולל קרב באלתקה, לא הרחק מיפו, בין תרחקה, הפרעה הכושי מן השושלת הכ"ה, ובין סנחריב מלך אשור. רק על רקע שלטון הכושים בשפלת־החוף הפלשתית אפשר להסביר את קישור האגדה ביפו, ודומה, כי בימים ההם (היינו, במאות הח'—הו' לפנה"ס) הגיעה האגדה ליוון²⁰.

קישור האגדה של אנדרומידה היפה ופרסאוס הגיבור בחופה של יפו איננו אפוא רק השלכה מעניינת של מיתוס יווני אל תחום ארצנו בתקופה קדומה מאוד, אלא יש בו גם כדי להפיץ אור בהיר על עתיקותה של יפו ועל הרקע ההיסטורי־התרבותי העשיר של עיר זו אשר ב"מבואות הים".

20. על האגדות הקשורות באיתופים ראה: K. Tümpel, *Jahrbuch für klassische Philologie*, XVI, Suppl., 1888, pp. 127 ff.; O. Gruppe, *Philologus*, NS I, A. von 1889, pp. 92 f., 328. ההשערה המובאת לעיל נרמזה על־ידי גוטשמידט: Gutschmidt, *Philologisches Jahrbuch*, LXXXI, 1860, p. 457, בביקורתו על הספר: M. von Niebuhr, *Geschichte Assurs und Babels seit Phul*, Berlin 1857

1. התיאור הקדום ביותר של מעשה פרסאוס ואנדרומידה.

2. אנדרומידה הקשורה לסלע, גוסס אוריפידס; שים לב להארפה שבידי פרסאוס, הניצב מימין, למטה.